

„Kátorzsnaja rabóta”

Mikluskó Lajos, élt 86 évet¹

SOLTÉSZ MÁRTON

„Ami vót, az vót. Nem szabad ezt senkinek elbeszélni.”

■ (M. Lajos)²

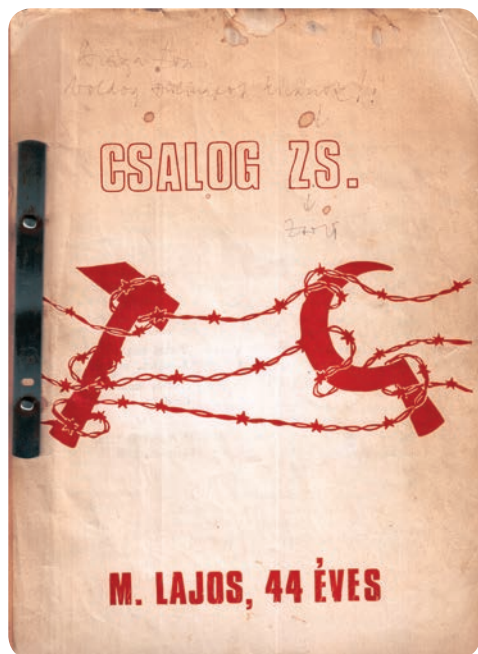
Hogy mikor s miként lett Csalog Zsolt régészből Csalog Zsolt író, nehéz volna pontosan megmondani. Tudjuk, hogy a régészet szakot csupán apja, Csalog József (1908–1978), a neolitikum jeles szakértőjének kedvéért választja – igazi, mély kötődése e tárgyközpontú diszciplínához nincsen. Azt is tudjuk, hogy a kollégákkal, a szakfolyóiratok szerkesztőivel folytatott meddő huzavonákba, a vidéki élet sivárságába, eseménytelenségébe mind jobban belékeseredő fiatalember a hatvanas évek derekán már Ghánába is elmenne muzeológusnak, csak hogy munkahelyétől, a szolnoki Damjanich Múzeumtól szabadulhasson. Túl van már ekkor vagy három tucat néprajzi és régészeti tárgyú tudományos és ismeretterjesztő előadáson és publikáción, mégis be kell látnia: a tudomány szigorú „erkölcstelensége” nem neki való. Az önfeladás, a meghunyászkodás, a betagozódás émelyítő kényszerei csakis indulatot válthatnak ki öntörvényű személyiségéből.

És lám: épp e kilátástalan helyzetben, 1965 nyarán, egy tiszafüredi átátáson ismerkedik meg Mikluskó (Mester) Lajossal (1922–2008),³ később világszerte ismertté váló, négy nyelvre lefordított kisregénye, az *M. Lajos, 42 éves* „adatközlőjével”. E találkozás egyszerre megrendítő és meghatározó az útját kereső fiatalember számára, hiszen a negyvenhárom esztendő robotosnak nem mindennapi sors jutott osztályrészéül. Mint közkatoná, 1943 áprilisában, Dora (Дора) és Deljatin (Делятин) környékén, Ivano-Frankivszk (Івано-Франківськ) vidékén (a mai Ukrajna területén) esett hadifogságba, majd egy besúgónak, a regényben György Péterként emlegetett fogolytársának „köszönhetően” hetvenöt partizán meggyilkolását kellett hosszas kínvallatás után magára vállalnia. Kijevben tartott tárgyalásán előbb halálra, majd – „kegyelemből” – húsz év javító-nevelő munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre ítélték; így jutott

végül Krasznojarszkon át Novaja Zemlja (Новая Земля – „Új Föld”) lágersizegé-
téré. Sztálin halála után bő két esztendővel, a vérengzésbe torkolló lágerlá-
adások után, 1955 októberében térhetett
vissza először Magyarországra, de ekkor
is csupán azért, hogy előbb Nyíregyhá-
zán, majd Jászberényben folytassa börtön-
büntetését. 1956 tavaszán elvben
szabadlábra helyezték, de még évtizede-
kig rendőri megfigyelés alatt állt, noha
semmit sem követett el mindabból, ami-
vel vádolták.⁴

Bár a történetekről „hatóságilag tilos”
volt beszélnie, az ex-hadifogoly egy szép
napon mégiscsak megnyílt az egyszerű
emberek iránti rokonszenvéről ismert
Csalog előtt. Szekeres László (alias „Szik-
lai Barna”) 1983-as, a kisregény egyik
szamizdat kiadása kapcsán született je-
lentését idézve: „M. Lajos a hosszúra

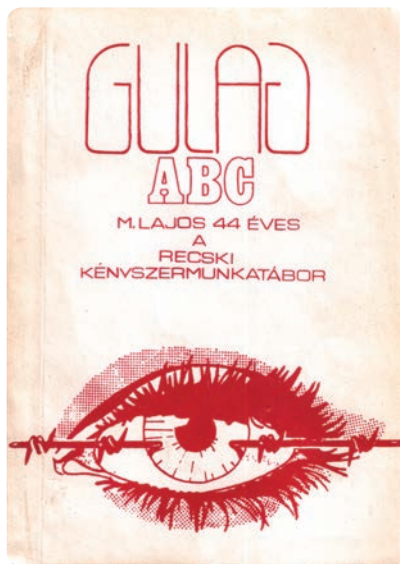
nyúlt cigarettaszünetekben mesélte el éle-
te történetét – feltehetőleg magnóra – a
szerzőnek, aki nyilvánvaló szovjetellenes
beállítottsággal – »tette közzé« – ebben
a könyvatos kiadványban. A »művön«
erősen érződik Szolzsenyicin hatása.”⁵
Szekeres mindössze két – első ránézésre
lényegtelennek tűnő – „apróságban” té-
vedett: egyrészt Csalog nem magnóval
(azaz nem adatközlővel, „csupán” mo-
dellel) dolgozott, másrészt (amint ezt az
ukrán kiadás kapcsán maga is hangsú-
lyozta),⁶ a portré kimunkálásakor nem
Szolzsenyicin írásait tekintette mintának.
Sőt! Minthogy a mű 1965-ben született,
semmilyen releváns világirodalmi min-
ta sem lebeghetett a szeme előtt – a leg-
kevésbé Szolzsenyiciné, akinek 1962-es
Gyenyiszovics-regényét (*Один день Івана
Денисовича*) a ‘63-as Nagyvilágbéli köz-
lés dacára még nem ismerte, s akinek
háromkötetes, átfogó Gulag-történetét
(*Архипелаг ГУЛАГ*, 1973–1975) majd
csak egy évtizeddel később vehetik ke-
zükbe az orosz nyelven olvasók.⁷ A szöveg
megszületésének körülményeiről elsőként
egy 1989-es, Tiszai Lajosnak adott inter-
júban vallott az ekkor már befutott író-
nak számító Csalog. Elmondta, hogy szó
sem volt magnetofonról (mint régésznek,
nem is állt rendelkezésére ilyen eszköz), s
hogy alkalmi beszélgetőpartnere még azt
sem engedélyezte, hogy följegyzéseket
készítsen. „Megpróbáltam jegyzetelni, de
olyankor rögtön abbahagyta. Memoriter
alapján írtam. Nappal megtanultam a
mondait, este felmondtam magamnak,
mint kisdiaák a leckét, s leírtam.”⁸ „[A]z
M. Lajos, 42 éves című könyvem még
magnó nélkül csináltam – hangsúlyozta
később Kovács Dezsőnek is. – Nem is
lehetett volna másképp, mert meg volt
rémülve az illető, ha észrevette, hogy le-
jegyzem, amit mesél.”⁹



A mű egyik nyolcvanas évekbeli szamizdat kiadása az író özvegyének, dr. Bognár Évának (1952–2014) dedikálva



A mű lengyel samizdat kiadása (1985)



A Gulag ABC című samizdat kiadvány (1986)

Szekeres tévedéseinek magyarázata persze egyszerű: nem ismerte a kisregény kalandos sorsát.¹⁰ Miután a szovjet fogságról szóló, hátborzongató kegyetlenségektől hemzsező,¹¹ nyelvét és formáját tekintve egyaránt meghökkentő szöveg elkészült, a kézirat kézzel kézre járt; sőt Csalog többször, többeknek föl is olvasta. Bár az olvasói-hallgatói reakciók zöme egyértelműen elutasító volt, hiszen senki nem hitte el, hogy mindaz, amit Lajos bácsi előad, bárhol a világon megtörténhetett, a különös kisregény híre így is gyorsan terjedt. Csalog tisztában volt vele, hogy munkája (főként annak szóbeli terjesztése, kéziratossá tételése) egyben politikai tett is, amennyiben kimeríti „a szocialista államrend megdöntésére irányuló kísérlet” kategóriáját. Így amikor feleségével közös belgiumi útjuk miatt egy nap két sötét ruhás férfi az ásatásról egyenest a szolnoki rendőrkapitányságra kísérte, meg volt győződve róla, hogy az M. Lajos-portré miatt zaklatják.

Ám ezúttal rosszul számított. A Gulag-történet nem került szóba a rendőrségen (egészen másról volt ott szó!),¹² sőt, a szöveg még az ifjú novellista első, *Tavasza minden rendben lesz* (1971) című kötetének kéziratossá tételébe is bekerülhetett. Végül persze – amint azt az író felesége, Pócs Éva előre megjósolta –, kivetették a kéziratból. Így a szovjet lágerekről szóló első (a Lengyel József-féle *Eléjétől végig*,¹³ ezt a mozaikszzerű nagybeszélést követő) magyar kisregény csupán 1977-ben, a Kenedi János szerkesztette, *Profil* című ös-szamizdatban jelenhetett meg,¹⁴ majd különböző önálló stencilkiadások¹⁵ után a Sztáray Zoltánnal közös *Gulag ABC*-ben, amely szintén illegális kiadvány volt.¹⁶ (A szöveg sorsát híven tükrözi, hogy samizdatváltozatai rendre *M. Lajos, 44 éves* címmel kerültek „forgalomba”; Csalog ugyanis – az első nyomtatott megjelenés örömeitől elkapva – hozzácsiszolgatta hősének korát a múlt időhöz.)

A ma is hozzáférhető első legális (angol–magyar két-nyelvű) kiadás 1989-ben látott napvilágot a Maecenas Kiadó gondozásában. Ám ekkorra a samizdatokból már sokan ismerhették M. Lajos történetét, s nem csupán itthon, de a fordításoknak köszönhetően külföldön (Lengyelországban,¹⁷ Ukrajnában¹⁸ és Franciaországban)¹⁹ is. Igazán kár, hogy ami a rendszerváltás előtt néhány évvel még országos szenzáció lett volna, a tény, hogy a kisregény modellje, Mikluszko Lajos váratlanul előkerült, s Jávor István az íróval közösen dokumentumfilmet forgatott róla,²⁰ végül is elsikkadt a ’89 körüli információdömpingben.

A portré fonopoétikai jellegzetességeiről, az életmű narratív genezisében betöltött fundamentális szerepéről

Csalog Zsolt című könyvemben bőségesen szóltam – nem ismételném meg az ott leírtakat.²¹ Egy-két érdekességgel, akkor kevésbé exponált szemponttal, azóta előkerült adattal azonban mégiscsak szolgálhatok. Korábban nem tulajdonítottam különösebb jelentőséget az adatközlő személyazonosságának elhomályosítását szolgáló, a hős monológját egy fiktív történet keretébe ágyazó szerzői betéteknek. Csupán később, Pócs Évával beszélgetve jutott eszembe, megkérdem, vajon kikre utal a portrét záró levélben az író; kik voltak Bandi, Géza, S. Feriék és a lányok. Kiderült, hogy egyedül a „Bandi” név költött, a „Géza” mögött Pernecky Géza (sz. 1936) művész-történész, az „S. Feriék” mögött Simon Ferenc (1922–2015) szobrászművész és felesége, a „lányok” mögött pedig két régészgyakornok, az azóta elhunyt Stanczik Ilona (1943–1991) és Gábor Judit (sz. 1944) rejtőzik. (Utóbbi kettő 1965 nyarán épp Csalog Szolnok-környéki ásatásain dolgozott).

És ha már a referenciális olvasás bűnébe estem, hadd említek még egy érdekességet, ezúttal a monológból merítve példámat. A szövegben „Ágya Pap Zoltán”-ként²² szerepel Ágya-Pap Zoltán (1895–1987) katonatiszt, az V. hadtest egykori parancsnoka. A tábornok úr hősünknel jó két évvel ké-



„Hát én azt sose felejttem el, ahogy azt egyszer ülünk ott az éjszakás barakkba, ahol a kis ember is szokott melegedni, ülünk, így villanyszerelők, egy némettel, német hadnaggyal, aszt épp nagyba azt beszélgessük, de pont azt, hogy tizenkét Sztalin van, meg ilyesmiket – hát, ahogy ott ülünk a lócán, halljuk ám: a fejünk fölött a rádió – mer akkor már rádiónk is vót ott, ilyen hangszóró – aszondja ám a rádió:

»Figyelem! Figyelem! Rendkívüli hírek! Sztalin generalisszimusz egészségi állapota...«

Meg hogy kik vizsgálják, az orvosok: sorba a nevek!

Még tán most is érzem itt a vállamba, ahogy az a német hadnagy akkor megütött engem. Csak megállt a keze, aszt

– Te! Te magyar! – rámordított, ahogy csak fért belüle! – Meghalt!! Nem él már!! Hergot-jopfojematy! Megdöglött!!! – aszt belémütött, mint aki megbolondult!

Ott másztam négykézláb a lóca alatt, kerestem a cigarettámat, mert kiesett a szájambul, a rádió meg csak sorolja az orvosokat, hogy kik vizsgálják a Sztalint, a német hadnagy meg rohan körbe, meg táncol, meg ordít, tisztára eszít vesztette...

Pedig azért a hazamenésnek hosszú sorja vót még. Nem sok érte meg az akkoriakbul...”

■ (Csalog Zsolt: *M. Lajos, 42 éves*, Bp., Maecenas Kiadó, 1989, 74–75.)

sőbb, 1945. április végén, Bécsben esett fogságba. Eredetileg huszonöt évi kényszermunkára ítélték, de „csak” tíz évet töltött lágerben (többek között Novaja Zemlján, M. Lajos társaságában), azután – annak rende és módja szerint – őt is átadták a magyar hatóságoknak. Végül 1956. október 8-án, egészségi okokra hivatkozva bocsátották szabadon. Szemben Mikluszkóval, aki néhány hónappal korábban, április 4-én szabadult, Álgya-Pap ’57 januárjában elhagyta az országot. S tulajdonképpen szerencséje volt: még kerek három évtizedig élvezhette a szabadságot – 1987. október 16-án, Hágában érte a halál.

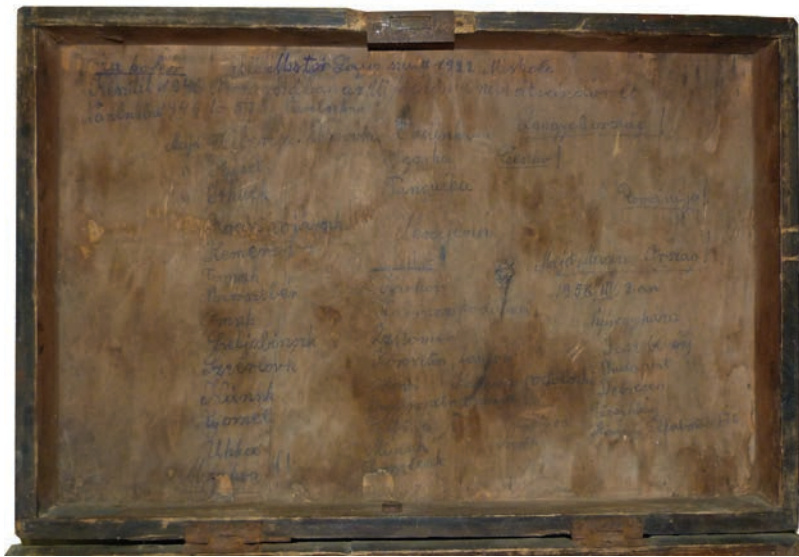
Csalog modellje megérte a rendszerváltozást. Akik ismerték, mégis úgy emlékeznek rá, mint szűkszávú, visszahúzódozó, sorsát, múltját néma méltósággal viselő emberre. Megrendítő pillanat volt hát, amikor – immáron Lajos bácsi halála után, 2015 tavaszán – saját gyártmányú rabládáját (egy 19x53x35 centiméteres, furnértetejű, fémzáras fakoffert) bemutatta a tiszafüredi Kiss Pál Múzeum. A főbecsülhetetlen értékű műtárgy fedelének belső lapján autográf följegyzés tudósít egykori gazdájáról, valamint az általa megtett rögs út állomásairól:

Áru kofeör (Mi) Mester Lajos, szül.: 1922. Miskolc.²³ Készült 1946-ban Oroszországban az Új Földön. Onan átvándorol Noriljszkba. 1946-tól 53-ig Noriljszkban. Majd: Sziberija, Vikarovka, Tajset, Irkutszk, Krasznojarszk, Kemerovo, Tomszk, Novoszibér, Omszk, Cseljabinszk, Szverdlovszk, Kánszk, Gomel, Ukka, Moszkva!!, Dudinka, Igarka, Tunguzska, Ukrajina, Kijev!, Harkov, Kaminec Podolszki, Zsitomer, Korosztin Zsanfov, Odeszsa, Kaminec Podolszki, Dnyitropetrovszkaja, Poljtava, Minszk, Szmolenszk, Lengyelország, Cseszkó (!) Romanija. Majd Magyar Ország 1956. III. 3 án. Nyíregyháza, Jászberény, Budapest, Debrecen, Füzesabony, Karcag Tilalmas ÁG, Tiszafüred, Szentes.

Írásom terjedelmi korlátai nem engedik, hogy a kisregény recepcióját²⁴ részletesen ismertessem, így végezetül mindössze Várdy Béla és Várdy Huszár Ágnes 2007-es, *Magyarok a Gulag rabszolgatáboráiban* című könyvének vonatkozó részeihez fűznék néhány rövid megjegyzést. A kötet vitathatatlan értékeinek elismerése mellett ugyanis tiltakoznom kell a szerzők Mikluszkó Lajos személyét érintő minősítései ellen. „Az interjút készítő Csalog Zsolt úgy írta le a szöveget, ahogy a teljesen kulturálatlan M. Lajos a maga primitív, nyelvtant és irodalmi stílust nem ismerő nyelvezetében elmesélte²⁵ – olvasható a regényből vett első idézet fölvezetésében. A kötetben idézett interjúalanyok mutatójában pedig az alábbi (már-már önparódiaként ható) bejegyzést találjuk: „Könyvből kiadott feleleteiből és nyelvhasználatából [sic!] nyilvánvaló, hogy M. Lajos egy tanulatlan, bárdolatlan, és kevés korlátokat ismerő [sic!] egyszerű munkásember volt.”²⁶ A magam részéről inkább Csalog Zsoltnak adnék igazat, aki 1989-ben, a Néplap hasábjain „tragikus sorsú, gyönyörű nyelvű ember”-ként jellemezte modelljét.²⁷ S joggal, hisz oly láttató, oly kifejező, helyenként már-már költői erejű M. Lajos magyar-orsz idioloektusa. Két példa csupán. „Látta rajtam, hogy nagyon meg vagyok esteledve” – összegez hősiünk az ájulás határát ostromló halálfélelem állapotát ecsetelve. Később, a szabadulás utáni első italozás kapcsán pedig a következő szóképpel



Lajos bácsi saját készítésű hadifogolyládája



él: „az ilyen embernek, amelyiknek még kopasz a feje, nem sok köll a sörbül: nem soká tartott, hogy egyiket-másikat elüsse a gyászokcsi”²⁸

Várdyék mentiségére szóljon, hogy úgy tűnik: félreértették a Csalog-szöveg műfaját. Az *M. Lajos, 42 éves* ugyanis nem „interjú”. Nem is a szociológiai mélyinterjú módszerével készült, még ha a cím ez utóbbi műfajt idézi is. Így a szöveg „primitivitásáért”, grammatikájáért és irodalmi értékéért immár nem Mikluszkó Lajost, s nem is az egykori régész – kizárólag az Író terhelő felelősség.

Benevolo Lectori Salutem!





Egy elhagyott tábor maradványai, a Jenyiszej folyó nyugati régiója, 1990 (Fotó: Tomasz Kizny)

- 1 Cikkem megírásához nyújtott nélkülözhetetlen segítségéért köszönet illeti kollégámat, dr. Vadász Istvánt, a tiszafüredi Kiss Pál Múzeum igazgatóját.
- 2 CSALOG Zsolt: *M. Lajos, 42 éves / Lajos M., Aged 42*, Bp., Maecenas Kiadó, 1989, 116. (Ford. István CSICSERY-RÖNAY, Agi CLARK). A továbbiakban: ML, 42.
- 3 A Rózsás-féle *Gulag lexikonban* külön egy „Miklusza Lajos” és egy „Mester Lajos” nevű rab szerepel; ám adataik látszólagos különbözősége ellenére ugyanarról a személyről van szó. – RÓZSÁS János: *Gulag lexikon*, Nagykanizsa, kiadó nélkül, 301 és 306.
- 4 Lásd: GEREKEN Ágnes: *Megtorlások a Szovjetunióban*, Bp., Helikon Kiadó, 2013, 393.
- 5 Szekeres László jelentését lásd: „Sziklai Barna”, 1983. február 1., Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, M-41884/3.
- 6 Михайло Юнгер: „Це було безнадійно хворе суспільство...”, *Всесвіт*, 1990/4, 183–184.
- 7 Lásd: SZENTE Zoltán: *Magyarok a Gulag-szigeteken*, Szeged, JATE Kiadó, 1989, 129–136.
- 8 TISZAI Lajos: *Itthon, – rendületlenül. A Néplap vendége Csalog Zsolt író*, Néplap, 1989. június 10., 4.
- 9 KOVÁCS Dezső: „Régi kelet-európai csavar ez...”. *Beszélgetés Csalog Zsolttal*, *Kritika*, 1989/11, 17.
- 10 A kisregénnyel kapcsolatos kézirat anyag az írói hagyatékban: OSZK Kt. Fond 445/230–234.
- 11 Különösen a szövegben exponált kannibalizmus keltett nagy visszhangot. Lásd: Steven Béla VÁRDY, Agnes HUSZÁR VÁRDY: *Cannibalism in Stalin's Russia and Mao's China*, *East European Quarterly*, 2007/2, 223–238. (főként: 229–233.); Joël КОТЕК, Pierre RIGOULOT: *A táborok évszázada*, Bp., Nagyvilág Kiadó, 2005, 159–167. (Ford. SZILÁGYI András, VAJDA Lőrinc)
- 12 Lásd: SOLTÉSZ Márton: *Csalog Zsolt*, Bp., Argumentum Kiadó, 2015, 41–50.
- 13 Lásd: Йожеф ЛЕНДЕЛ: *Просроченный долг, составитель переводчик и автор послесловия Т. ЛЕНДЕЛ*, Москва, 2016. Lengyel József főként Norilszk „vendégszeretét élvezte” – Mikluszkó számára a Norillag központja csupán egyetlen állomás volt.
- 14 *M. Lajos, 44 éves = Profil*, szerk. KENEDI János, Bp., ABC Független Kiadó, 1977, 15–66.
- 15 *M. Lajos, 44 éves*, Bp., AB Független Kiadó, 1982.; *Ua.*, Bp., ABC Független Kiadó, 1985.
- 16 *M. Lajos, 44 éves = Gulag ABC*, Bp., ABC Független Kiadó, 1986, 3–80.
- 17 *Lajos M., lat 44*, Warszawa, CDN, 1985 (Biblioteka „Obozu”).
- 18 Лайош М., 42 роки, *Всесвіт*, 1991/2, 220–231. (Перекладач: Михайло Юнгер)
- 19 *Lajos M., 44 ans*, *L'Autre Europe*, 1988/17–19, 108–124. (Trad. Martine ASSELAÏN, Anna ROMAN)
- 20 *Rossz helyen, rossz időben. M. Lajos*, rendezte CSALOG Zsolt, JÁVOR István, Bp., Fekete Doboz Alapítvány, 1991.
- 21 SOLTÉSZ: *i. m.*, 224–232.
- 22 ML, 42: 105.
- 23 Mikluszkó eredetileg Rozsnyón született, még ha itt Miskolcot vallja is szülővárosának.
- 24 NÓGRÁDI Gábor: *M. Lajos, 42 éves. Csalog Zsolt regénye*, Új Tükör, 1989/14, 2.; P[USZTASZERI] L[ászló]: *Rabszolgaregény*. Könyv a sztálini lágerekről, *Magyar Hírek*, 1989/19, 53.; ERDÉSZ Ádám, *Túlélők*, *Jászkunság*, 1989/5, 47–52.; HORPÁCSI Sándor: *Megbélyezettek*, *Forrás*, 1990/9, 90–91.; BARNÁ Imre, „Így vót!”, *Mozgó Világ*, 1993/8, 118–120.
- 25 VÁRDY Béla, VÁRDY HUSZÁR Ágnes: *Magyarok a Gulag rabszolgatáboraikban*, Bp., Kairosz Kiadó, 2007, 141.
- 26 *Uo.*, 309–310.
- 27 TISZAI Lajos: *i. m.*, 4.
- 28 ML, 42: 54, 119.